

Перехрест Р. Ю.

ПОНЯТТЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проводиться науково-теоретичне дослідження поняття правосуб'єктності у праві соціального забезпечення.

Побудова в Україні соціальної держави зумовлює необхідність вироблення найбільш оптимальної та дієвої моделі соціального забезпечення а,

відтак, умов реалізації особою соціальних прав, що виявляються через функціонування системи максимально дієвих, зрозумілих та доступних

видів та організаційно-правових форм соціального забезпечення. Як свідчить практика провідних європейських держав, які прийнято вважати соціальними, вони особливого значення надають створенню належних умов та правових механізмів реалізації, охорони та захисту соціальних прав, створенню відповідних соціальних гарантій та стандартів, покликаних забезпечити достатній життєвий рівень для усіх громадян.

Таким чином, актуальність обраної тематики зумовлена важливістю та нагальністю розробки та запровадження сучасної концепції ефективного функціонування соціальних прав особи. Водночас, варто вказати, що проблема вироблення найбільш оптимальної моделі їх реалізації передбачає оптимізацію поняття та конструкції «правосуб'єктність у праві соціального забезпечення», яка є правовою властивістю учасників суспільних відносин, можливість мати та здійснювати систему прав та обов'язків у сфері соціального забезпечення.

Важливість дослідження поняття «правосуб'єктність у праві соціального забезпечення» зумовлюється також тим, що правосуб'єктність є однією з найбільш значимих умов виникнення правовідносин, у тому числі і тих, які виникають у сфері соціального забезпечення. І від того, наскільки у науці права соціального забезпечення буде дієвою та оптимальною конструкція правосуб'єктності, залежатиме ефективність соціально-забезпечувальних правовідносин.

Тому правосуб'єктність у праві соціального забезпечення є однією з найбільш значимих та системних категорій сучасної правничої науки права соціального забезпечення, що перебуває в стані динамічного розвитку, з огляду на становлення ринкової моделі права соціального забезпечення.

Окремим аспектам правосуб'єктності у праві соціального забезпечення присвячено низку робіт провідних вчених юристів, зокрема, М. Александрова, В. Андріїва, Я. Безуглої, В. Бурака, Є. Астрахана, І. Гущина, А. Зайкіна, В. Тарасової, Я. Фогеля, І. Сироти, Б. Сташківа, Б. Стичинського та інших. Разом з тим, дана правова категорія потребує більш системного розгляду у контексті вироблення найбільш оптимальних конструкцій становлення в Україні соціальної держави.

Розглядаючи сутність категорії «правосуб'єктність» у праві соціального забезпечення, передусім варто виходити із загальнотеоретичних підходів до розуміння цієї категорії.

У юридичній літературі підкреслюється, що здатність суб'єкта бути учасником правовідно-

син називається правосуб'єктністю [1, с. 227]. Вчені підкреслюють, що якщо правосуб'єктність юридичних осіб визначається змістом їх компетенції, тобто сукупністю закріплених у нормах права повноважень, що надаються їм для забезпечення виконання покладених на них функцій, то правосуб'єктність фізичних осіб є більш складним явищем, до якого входять правоздатність та дієздатність [1, с. 227-228]. Такі чинники справляють вплив на розуміння сутності галузевої правосуб'єктності, у тому числі і у праві соціального забезпечення.

І. М. Сирота розглядає правосуб'єктність через призму характеристики статусу суб'єктів правовідносин у праві соціального забезпечення, зокрема, на його думку, правоздатність та дієздатність (правосуб'єктність) являє собою соціально-юридичну (громадсько-правову) властивість суб'єкта. При цьому вчений додає, що вона залежить від психофізіологічного стану особи і тільки за певних умов (вік, зрілість, стан психіки) особа визнається здатною мати особисто чи через свого представника визначені права та обов'язки, бути юридично відповідальною за свої вчинки [2, с. 88]. З такими підходами у цілому можна погодитися, оскільки правосуб'єктність у праві соціального забезпечення є передумовою реалізації особою права на конкретний вид соціального забезпечення а, відтак, виникнення відповідних правовідносин.

Досліджуючи особливості правосуб'єктності у праві соціального забезпечення, передусім варто вказати, що її розуміння ґрунтується на конституційно-правових принципах побудови соціального забезпечення.

Цілком очевидно, що відправною точкою формування сучасного розуміння правосуб'єктності у сфері соціального забезпечення є конституційне право особи на соціальний захист [3]. Частина 1 статті 46 Основного Закону України, яка закріплює це право, передбачає, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Аналіз змісту права особи на соціальний захист дає підстави вважати, що воно є комплексним конституційним правом-принципом, яке є визначальним з точки зору формування системи прав та обов'язків учасників соціально-забезпечувальних та тісно пов'язаних з ними відносин, а, відтак, є правовим фундаментом побудови конструкції «правосуб'єктність у праві соціаль-

ного забезпечення». У юридичній літературі акцентується увага на тому, що в силу специфічних відносин по соціальному забезпеченню норми Основного Закону пов'язують право громадян на соціальний захист за віком, в разі інвалідності, втрати годувальника, тимчасової непрацездатності, безробіття, які у своїй сукупності виступають передумовою володіння правом на соціальне забезпечення за рахунок обов'язкового державного соціального страхування, тобто галузевої правосуб'єктності [2, с 89]. Такі передумови є конституційно-правовими умовами набуття правосуб'єктності.

Досліджуючи сутність категорії «правосуб'єктність у праві соціального забезпечення», варто зазначити, що вона є основною правовою властивістю суб'єктів права соціального забезпечення, оскільки ними є учасники, які наділяються системою прав та обов'язків у сфері соціального забезпечення. Тому, на мій погляд, правосуб'єктність у праві соціального забезпечення має чітко виражений соціально забезпечувальний характер і за своєю суттю є соціально-забезпечувальною.

Соціально-забезпечувальна правосуб'єктність складається з таких елементів:

- соціально-забезпечувальної правоздатності;
- соціально-забезпечувальної дієздатності;
- система-соціально забезпечувальних прав в та обов'язків;
- соціально-значимих гарантій.

Усі елементи правосуб'єктності у праві соціального забезпечення перебувають у тісному взаємозв'язку.

Б. І. Сташків зазначає, що для того, щоб стати суб'єктом права, необхідна єдина передумова - наявність правоздатності, тобто можливості мати права та обов'язки. Умовами володіння правоздатністю є автономне існування індивіда і наявність у нього свого імені та особистої індивідуальності [4, с 252]. Отже, правоздатність є можливістю мати передбачені законом права та обов'язки, тобто є необхідною передумовою правоволодіння [2, с 88]. Таким чином, у результаті визнання особи правоздатною вона може трансформуватись у суб'єкта права соціального забезпечення.

Особливості набуття особою соціально-забезпечувальної правоздатності визначається актами законодавства про соціальне забезпечення.

Правоздатність у праві соціального забезпечення, на думку Р. Іванової, можна охарактеризувати як гарантовану державою, бланкетну (загальну) можливість володіння правами та нести

обов'язки в соціально-забезпечувальних правовідносинах будь-якого виду [5, с 85]. Вчені визначають, що зміст галузевої правоздатності поділяється на два види юридичних можливостей, які відносно самостійні: постійні та змінні. Постійна частина змісту галузевої правоздатності утворює сукупність юридичних можливостей бути носієм прав і обов'язків на всі без винятку види соціального забезпечення [6, с 10-12].

За допомогою цієї частини правоздатності за громадянином закріплюється сукупність юридичних можливостей бути носієм суб'єктивних прав на стадії загального володіння (правовий статус громадянина в соціальному забезпеченні) [7, с. 39]. У цілому з таким підходом можна погодитися. У той же час, акцентуючи увагу на соціально забезпечувальній правоздатності, необхідно вказати, що вона є можливістю учасників відносин у сфері соціального забезпечення мати соціально-забезпечувальні права та обов'язки. Умови виникнення соціально забезпечувальної правоздатності визначаються актами законодавства про соціальне забезпечення. Соціальна природа відносин у сфері соціального забезпечення впливає на своєрідність категорії правоздатності у праві соціального забезпечення, поза як йдеться про можливість мати соціально-забезпечувальні права та обов'язки.

Соціально-забезпечувальна правоздатність є важливою передумовою визначання особи суб'єктом права соціального забезпечення.

Соціально-забезпечувальна правоздатність є рівною для усіх категорій громадян. Вона характеризується тим, що не може бути відчужуваною та скасованою. Її не можна делегувати іншим суб'єктам. Соціально-забезпечувальна правоздатність виникає одночасно з соціально-забезпечувальною дієздатністю, що надає особі право можливості набувати та здійснювати соціально-забезпечувальні права та обов'язки.

У праві соціального забезпечення немає одностайності у підходах щодо моменту виникнення дієздатності суб'єктів права соціального забезпечення. На думку І. М. Сироти, громадяни стають дієздатними у названому праві одночасно з правоздатністю до вступу у соціально-забезпечувальні правовідносини. У той же час О. Манільська вказує на те, що дієздатність у праві соціального забезпечення у різних категорій населення виникає у неоднаковий час і межах одного типу правовідносин. В окремих уповноважених осіб обсяг змісту дієздатності може бути різним. Тому доцільно виділити загальну дієздатність (здатність набувати своїми діями права на окремі види забезпечення, здійснювати права

і обов'язки у соціальному забезпеченні, нести відповідальність за неправомірну поведінку) і суб'єктивну (сукупність можливих юридичних дій з реалізації прав конкретної особи) [8, с 75]. У цьому контексті можна погодитися з останньою точкою зору. Так, наприклад, існують випадки, коли неповнолітні особи, дієздатність яких обмежена за рішенням суду внаслідок душевної хвороби, реалізацію своїх прав на пенсію здійснюють за допомогою інших суб'єктів (батьків, опікунів та ін.) [2, с 96]. На думку М. Д. Бойка, у багатьох випадках суб'єкти правовідносин, що володіють правоздатністю, наділені дієздатністю і можуть самостійно вступати в правовідносини, вчиняти необхідні юридичні дії. Але в ряді випадків такі дії вчиняють не самі суб'єкти, а їх представники, які охороняють права і інтереси суб'єктів права [9, с 69].

Б. І. Сташків зазначає, що у праві соціального забезпечення достатньо двох видів: повної і часткової дієздатності, що передбачається в окремих випадках. Вчений аргументує це тим, що соціально-забезпечувальна дієздатність в основному пов'язується зі зверненням до органу соціального захисту, із заявою про призначення пенсії, надання грошової допомоги, пільг чи компенсацій або соціальних послуг. Після позитивного вирішення справи виникає лише питання про те, кому конкретно дати матеріальні цінності. З моменту їх вручення припиняють дію норми права соціального забезпечення, а їм на заміну приходять норми цивільного права, а з ними - цивільна дієздатність. Безпосереднє отримання соціальних послуг не пов'язане з наявністю дієздатності [7, с 39]. Щодо змісту дієздатності у праві соціального забезпечення, то прийнято виділяти наступні здатності:

- своїми діями набувати для себе права на окремі види забезпечення;
- власноручно здійснювати права і створювати для себе обов'язки у такому забезпеченні;
- самостійно виконувати обов'язки та відповідати у разі їх порушення [7, с 39].

У той же час, варто зазначити, що у праві соціального забезпечення особа у випадках, передбачених законом, діє у соціально-забезпечувальних правовідносинах через законного представника.

Найбільш оптимальним, з точки зору розуміння соціально-забезпечувальної правосуб'єктності є визначення, яке дає Б. І. Сташків, зокрема, вчений вказує, що дієздатність у сфері соціального забезпечення - це здатність особи самостійно або за допомогою працівників органів соціального захисту населення чи законного

представника здійснювати права і виконувати обов'язки у сфері соціального забезпечення [4, с 257].

До основних особливостей соціально-забезпечувальної дієздатності можна віднести:

- її зміст є таким, що зумовлюється актами законодавства про соціальне забезпечення і перебуває у постійній динаміці;
- вона диференціюється залежно від характеру та змісту соціальних ризиків, які лежать в основі її виникнення;
- вона пов'язана зі здійсненням соціально-забезпечувальних прав та обов'язків;
- здійснення соціально-забезпечувальних прав та обов'язків як самостійно, так і через законного представника;
- вона є передумовою трансформації суб'єкта права соціального забезпечення у суб'єкта конкретного виду правовідносин, які функціонують та розвиваються у праві соціального забезпечення;
- вона є основою набуття особою соціально-значимих гарантій.

Наступним не менш важливим елементом соціально-забезпечувальної правосуб'єктності є система соціально-забезпечувальних прав та обов'язків.

Система соціально-забезпечувальних прав та обов'язків - ядро соціально-забезпечувальної правосуб'єктності. Вони спрямовані на конкретизацію права особи на соціальний захист з точки зору видів соціального забезпечення.

Система прав та обов'язків суб'єктів права соціального забезпечення визначається на основі Конституції України та інших актів соціального законодавства.

Система соціально-забезпечувальних прав та обов'язків у сфері соціального забезпечення - це система прав та обов'язків, які спрямовані на реалізацію права особи на соціальний захист і є своєрідними правовими моделями функціонування конкретних видів соціального забезпечення.

До основних прав у сфері соціального забезпечення належить право на соціальний захист (ст. 46), право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 50).

Соціально-забезпечувальні права та обов'язки можна класифікувати залежно від видів соціального забезпечення, а саме:

- соціально-забезпечувальні права та обов'язки у сфері пенсійного забезпечення, тобто пенсійні права та обов'язки;
- соціально-забезпечувальні права та обов'язки у сфері соціальних допомог;

- соціально-забезпечувальні права та обов'язки у сфері соціальних послуг;
- соціально-забезпечувальні права та обов'язки у сфері соціальних пільг;
- соціально-забезпечувальні права та обов'язки у сфері соціального обслуговування.

Систему соціально-забезпечувальних прав та обов'язків доповнюють соціально-процедурні та соціально-процесуальні права.

Система соціальних гарантій у праві соціального забезпечення - це система визначених та гарантованих на підставі актів соціального законодавства, локальних актів гарантій реалізації соціальних прав та обов'язків, які реалізуються через запровадження у праві соціального забезпечення відповідних соціальних стандартів. Соціально-значимі гарантії мають конституційно-правову основу, що впливає зі змісту частини 3 ст. 46 Основного Закону України, згідно з якою «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий прожиткового мінімуму, встановленого законом». Аналіз цієї норми дає підстави для висновку про те, що у державі запроваджується гарантія щодо адекватності розміру пенсії та інших соціальних виплат, які провадяться у праві соціального забезпечення, прожиткового мінімуму.

Соціально-значимі гарантії як важливий елемент соціально-забезпечувальної правосуб'єктності конкретизуються в актах законодавства про соціальне забезпечення.

Виходячи зі змісту положень частини 3 ст. 46 Основного Закону можна вказати, що визначена у ній соціально-значима гарантія поширюється на всі види соціального забезпечення, оскільки стосується усіх соціальних виплат.

Соціально-забезпечувальна правосуб'єктність є складною правовою категорією права соціального забезпечення. Вона поділяється на законну та договірну. Остання виникає на підставі пенсійних договорів у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Варто зазначити, що соціально-забезпечувальна правосуб'єктність досить тісно пов'язана із трудовою правосуб'єктністю.

По-перше, соціально забезпечувальна правосуб'єктність може виникати паралельно з трудовою. З науково-практичної точки зору це означає, що особа, яка перебуває у трудових правовідносинах, може одночасно вступати також і у соціально-забезпечувальні. Зокрема, це трапля-

ється у разі тимчасової непрацездатності особи.

По-друге, у сфері пенсійного забезпечення соціально-забезпечувальна правосуб'єктність виникає з підстав реалізації особою трудової правосуб'єктності. Тому пенсійні правовідносини є такими, що приходять на заміну трудовим.

Таким чином, соціально-забезпечувальна правосуб'єктність є складною категорією права соціального забезпечення, що ґрунтується на конституційному праві особи на соціальний захист та є основною правовою властивістю учасників відносин у сфері соціального забезпечення мати соціально-забезпечувальні права та обов'язки, та здійснювати їх, а також набувати соціально-значимих гарантій.

Основними рисами соціально-забезпечувальної правосуб'єктності є те, що вона:

- основна правова властивість суб'єктів права соціального забезпечення;
- визначається на підставі положень актів законодавства про соціальне забезпечення;
- умовами її набуття є наявні соціальні ризики, з якими закон пов'язує право особи на вид соціального забезпечення або компетенція уповноважених органів провадити надання видів соціального забезпечення;
- має чітко виражену соціальну спрямованість;
- є правовою моделлю функціонування соціально забезпечувальних прав та обов'язків, соціально значимих гарантій;
- одна з найбільш значимих умов виникнення, зміни та припинення соціально-забезпечувальних, соціально-процедурних та соціально-процесуальних правовідносин;
- є правовою моделлю практичної реалізації та забезпечення права особи на соціальний захист;
- характеризується чітко вираженням кореспондуючим характером прав та обов'язків громадян та уповноважених органів у сфері соціального забезпечення;
- може бути звужена за обсягом лише у випадках, визначених законом;
- скасовується лише у разі смерті або ліквідації відповідного учасника у сфері соціального забезпечення.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що соціально-забезпечувальна правосуб'єктність є складною правовою категорією, специфіка якої виявляється через призму правового становища конкретних суб'єктів права соціального забезпечення.

1. Теорія держави і права: Навч. посібн. / *А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков* та ін.; За заг. ред. С. Л. Лисенкова, В.В.Копейчикова. К.: Юрінком Інтер, 2002. - 368 с
2. *И. М. Сирота*. Право социального обеспечения в Украине: Учебник.- Х.: «Одиссей», 2003.- 384 с.
3. Конституція України.- Закон України від 28 червня 1996 року №254\к 96-ВР.- Відомості Верховної Ради України,- 1996.- № 30.- Ст. 141.
4. *Сташків Б. І.* Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. - К.: Знання, 2005,- 405 с
5. *Иванова Р. И.* Правоотношения по социальному обеспечению в СССР.- М., 1986.- С. 85.
6. *Мацулевич Ю. С.* Граждане как субъекты советского права социального обеспечения: Автореф. дис. канд. юрид. наук. - М., 1990.- 19 с.
7. *Б. Сташків*. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення // Право України.- 2003.- № 2.- С. 39.
8. *Мачульская Е. Е., Горбачёва Ж. А.* Право социального обеспечения: Учеб. пособ. для вузов.- 3-е изд.- М., 2001.-275 с.
9. *Бойко М. Д.* Право соціального забезпечення України: Навч. посіб.: - К.: «Олан», 2004.- 311с.

R. Perehrest

THE NOTION OF THE LABOUR PERSONALITY IN LOW OF THE SOCIAL PROVIDE: SCIENTIFICALLY-THEORETICAL ASPECT

In publications is conducted scientifically-basic research of the labour personality in low of the social provide.